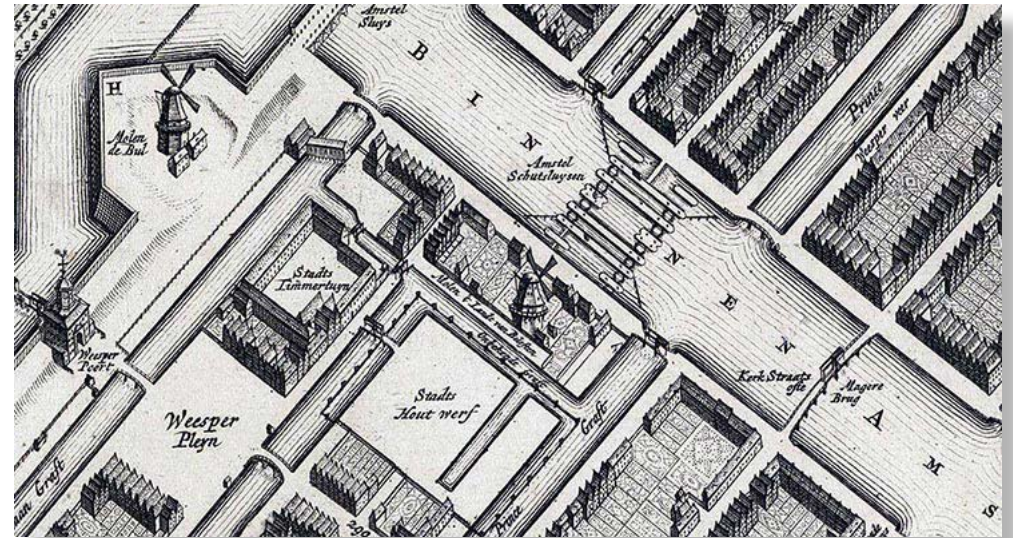

Week 07 - Verfhoutmolen De Eendracht

De quizfoto en -tekening laten de Binnen(ste) Rasphuismolen tussen Onbekendegracht en Amstel zien. De molen stond ter hoogte van de Amstelsluizen. Op deze plek zou in 1887 Circustheater Car-ré in gebruik genomen worden.

Geschiedenis van de molen

Op ongeveer dezelfde plek stond voor de stadsuitbreiding van 1662 al een runmolen van het type standerdmolen. Op de plankaart van Cornelis Danckerts de Rij van 1629 staat die molen afgebeeld als de zuidelijke van twee runmolens aan de Amstel, die eikenschors maalden voor de leerlooiers. Die kaart maakte Danckerts als voorbereiding voor het straktrekken van de Amsteloevers in het bin-

nen te sluiten gebied. De Amstel zou ter plaatse een stuk smaller worden, hoofdzakelijk ten koste van de tegenover gelegen westoever. Op de ontwerpkaarten voor de Vierde Uitleg komen binnen de stadsmuren geen molens meer voor, anders dan die op de bolwerken. Het was juist de bedoeling van het stadsbestuur de molens buiten de stad te houden. Door het graven van de –in het plan van uitleg niet voorziene maar voor de waterhuishouding onmisbare– Onbekendegracht ontstond een verloren stukje schiereiland dat zich niet voor bewoning eigende. Het werd daarom o.a. verhuurd aan de Hervormde Diaconie, die er de Diaconiebrouwerij bouwde.

Op de stadskaart van Petrus Schenk komt op de eerste druk van 1680 voor het eerst weer een molen op het grondstuk voor. Wie de molen bouwde is niet bekend, alleen weten we zeker dat het geen moutmolen bij de brouwerij was, want de Diaconie liet op De Liefde

Boven: Op de kaart van De Broen heeft de molen een naam: 't Land van Beloften
Links: Kort voor de sloop legde tekenaar J.M.A. Rieke de molen nog even vast

bij het Leidseplein malen. De molen blijkt een hoge stellingmolen te zijn met een stellinghoogte boven de 30 voet, die voor andere molens tot 1738 als maximumhoogte gold. In 1695 komt er wat meer zekerheid over de gebruiker van de molen. In dat jaar wordt het gebruik gegund aan lopensmid Cornelis van der Burgh. Dat was duidelijk ingegeven door de bijna permanente oorlogssituatie in die jaren. Sommige dingen moesten binnen een eventueel belegerde stad voortgang kunnen vinden. Behalve voedselproductie was dat ook vervaardiging van oorlogstuig en oorlogsschepen. Daarom was voor een boormolen in dienst van de wapenindustrie een uitzondering denkbaar. Het lijkt er op dat de molen eigendom van de stad

Boven: Sferbeeld van Christiaan Andreissen in 1807: de Amstel met de Hoogsluis in de verte en molen De Eendracht links.

is en er is ook steeds sprake van verhuur. Van 1704 tot en met 1765 werd er op de molen afwisselend graan en mout gemalen. Dan heeft de molen ook een naam: 't Land van Beloften.

In 1766 nam het Tuchthuis voor Mannen (Heiligeweg) de molen in gebruik voor het malen van exotisch verfhout. Aan deze maaltechniek is een apart hoofdstuk gewijd. Officieel werd dit de Binnen Tuchthuismolen, 'binnen' omdat er aan de Kostverloren Wetering ook een buitenmolen stond. Bekender is de molen als de (Binnenste) Rasphuismolen of De Eendracht. Het malen van verfhout blijkt een lucratieve bezigheid, mede dankzij het exclusieve octrooi dat het Tuchthuis voor heel het gewest Holland krijgt. Tijdens de Franse overheersing hebben de rasphuismolens het even moeilijk, maar daarna volgen weer voorspoedige jaren, tot het malen van verfhout overgenomen wordt door stoommachines. In 1830 werd de molen verkocht aan een particulier, molenaar Rooseboom, die meer molens bezat in de stad. Hij bleef voorlopig verfhout malen maar in 1833 liep dat zo dramatisch terug dat de molen vaak stil stond. De

Wat deed een boormolen?

Kanonslopen werden gegoten van brons en na het gieten werd de loop op een vaste maat glad uitgeboord. Dat was zeer zwaar werk, dat door mechanisch werktuig werd verricht. Voor de aandrijving van het mechaniek werd windkracht ingezet.

De VOC had zijn eigen boormolen op Oostenburg, die waarschijnlijk ook door de Admiraliteit gebruikt werd. Na het faillissement van de VOC werd op het onderstuk van de boormolen 'de Goede Verwachting' gebouwd, een chocolademolen. Deze maakte weer plaats voor de woningbouw in de Czaar Peterbuurt.

molen kreeg als naam die van de nieuwe eigenaar: De Rooseboom. In 1836 vroeg Rooseboom toestemming graan te mogen malen, wat hem geweigerd werd om redenen dat het heffen van accijnzen binnen de stad tot moeilijkheden zou leiden. Wij kunnen dat niet goed navoelen, dat met die accijnzen, maar het ontduiken daarvan was zo ongeveer de populairste sport in Amsterdam. Rooseboom mocht wel de in zijn bezit zijnde en buiten de stad aan de wetering staande Rasphuismolen tot korenmolen ombouwen. In 1839 bleken twee nieuwe eigenaren op de molen aan de Amstel bezig met nog steeds verfhout en dat zal zo blijven tot 1875.

Verfhout

Het mannentuchthuis aan de Heiligeweg, opgericht in 1595, had in 1599 voor Amsterdam en in 1602 voor Holland en Westfriesland het alleenrecht gekregen op het raspen en vermalen van tropische houtsoorten ten dienste van de verfindustrie. Na het raspen moest de grondstof gemalen worden en daarvoor had het Tuchthuis een contract afgesloten met een molen in Zaandijk, tegenover 't Kalf (bryzzylenhoudtmalersmoelen). In 1656 bouwde het Tuchthuis een eigen molen aan de Kostverloren Wetering, vlak bij de Overtoomsevaart. Eigenlijk werd deze molen gebouwd om hout te raspen dat niet op het tuchthuis verwerkt kon worden. Daar kwam dus in 1766 de molen aan de Amstel bij en later zelfs nog een derde molen, eveneens aan de Kostverloren Wetering. Het verfhout werd op het Rasphuis aan de Heiligeweg tot spaanders gekapt en geraspt, waarna dat product op de molen verder bewerkt werd in kuipen met stampers waaronder een serie messen bevestigd waren. Deze pulp werd verder vermalen tussen molenstenen. Het eindproduct kon bijvoorbeeld in water opgelost worden om dan textiel mee te verven.

*Op de molen werden diverse soorten hout vermalen en de soorten werden angstvallig gescheiden gehouden om geen ongewenste kleurmenging te krijgen. Men onderscheidde blauwhout, geelhout en roodhout. Blauw kwam van Campechehout (*Hæmatoxylon campechianum*), afkomstig uit Mexico of Brazilië. Geel kwam van diverse houtsoorten uit Midden- en Zuid Amerika en de Caräiben: citroenhout (stokvishout), vizethout (figuier/vijg) en geelhout (*Cladrastis lutea*). Rood kwam van fernambukhout (*Guilandina echinata*; Brazilië) of saparihout (Ceylon).*

Links: Ook Claude Monet, in 1874 op bezoek in Amsterdam, vond de molen een aantrekkelijk onderwerp.

Circustheater Carré

In 1876 werd ook het grondstuk waarop de molen stond eigendom van de Diaconie, met het doel om hier een nieuw weeshuis voor meisjes te bouwen. Het jongenshuis was sinds jaar en dag op Vlooienburg gevestigd. In 1879 echter werd besloten dat meisjeshuis toch elders te bouwen en deed de Diaconie het totale grondstuk in de verkoop.

Vanaf 1864 trad het Duitse circus van Oscar Carré regelmatig in Nederland op, waar hij welwillend ontvangen werd. Vanaf 1879 streek hij voor de hele winter neer in een houten noodgebouw aan het Weteringcircuit en wilde hij Amsterdam tot zijn vaste standplaats maken. Zijn idee was een stenen circusgebouw neer te zetten, waarvoor hij vergunning vroeg. In eerste instantie koos hij daarvoor het vrijgekomen Reguliersbolwerk, maar die vergunning werd geweigerd. In 1881 bracht een theaterbrand in Wenen, waarbij ruim 400 bezoekers het leven lieten, de gemeente Amsterdam op andere gedachten. Nu werd Carré gemaand het houten noodgebouw te verlaten en kon hij opeens wel vergunning krijgen voor een geheel stenen gebouw. De nieuwe plek daarvoor vond Carré op het schiereiland tussen Amstel en Onbekendegracht, waar tot voor kort o.a. de verfhoutmolen en de Diaconiebrouwerij hadden gestaan. De rest is bekende geschiedenis.

Bijdragen voor deze aflevering kwamen van Adriaan de Kater, Dolf van Wijngaarden en Anneke Huijser. Ook is dankbaar geput uit een artikel over verfhoutmolens van Mr. J. H. van der Hoek Ostende in Amstelodamum.

Rechts: Jacob Olie maakte in 1890 deze foto van het pas geopende theater van Oscar Carré. Hij stond op de Achtergracht, dicht bij de Amstel.

